

Crna Gora

Ministarstvo prosvjete

STRATEGIJA INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA

U CRNOJ GORI

(2014-2018)

Podgorica

2013.

Sadržaj	1
Predgovor.....	3
Vodeće načelo Strategije inkluzivnog obrazovanja.....	4
Uvod.....	4
Ključna postignuća inkluzivnog obrazovanja.....	5
Kritički osvrt i zaključci	9
Preporuke.....	11
Pravci razvoja inkluzivnog obrazovanja.....	12
Opšti cilj Strategije inkluzivnog obrazovanja.....	13
Osnovni zadaci Strategije inkluzivnog obrazovanja.....	13
Razrada smjernica Strategije inkluzivnog obrazovanja.....	13
Akcionni plan realizacije Strategije inkluzivnog obrazovanja 2014-2015.....	22

Tim angažovan na izradi Strategije inkluzivnog obrazovanja

Vesna Vučurović, pomoćnica ministra prosvjete, Tamara Milić, Ministarstvo prosvjete, Anita Marić, Zavod za školstvo, Vjera Mitrović-Radošević, Centar za stručno obrazovanje, dr Larisa Redžepagić, Ministarstvo zdravlja, Irma Kalač, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Anka Đurišić NVU Udruženje roditelja djece i omladine sa smetnjama u razvoju “Staze”, Podgorica, Darko Kobetić, konsultant UNICEF-a.

Strategija inkluzivnog obrazovanja je razvijana kroz participativni proces svih relevantnih subjekata. Dokument je prošao javnu raspravu u kojoj su učestvovali predstavnici: sistema douniverzitetskog i univerzitetskog obrazovanja, ustanova zdravstvene i socijalne zaštite, lokalne samouprave, donatora, NVO-a i dr.

Podršku i doprinos u finalnoj fazi izrade ovog dokumenta pružila je Kancelarija UNICEF-a u Crnoj Gori.

1. PREDGOVOR

Strategija inkluzivnog obrazovanja (2014-2018) određuje ciljeve i pravce razvoja obrazovanja djece sa posebnim obrazovnim potrebama na osnovu analize realizacije mjera Strategije inkluzivnog obrazovanja koja je obuhvatila period od 2008. do 2013. godine. Strategija uključuje obrazovne paradigme, smjernice međunarodnih organizacija, institucija, tijela Evropske unije i tendencije školskih sistema evropskih zemalja.

Strategija inkluzivnog obrazovanja (2014-2018) teži da sistem vaspitanja i obrazovanja učini pravičnim i dostupnim kroz prilagođene, visokokvalitetne i sveobuhvatne usluge za razvoj potencijala djece do najveće moguće mjere. Roditelje/staratelje podržava za odgovorno roditeljstvo, a zaposlene u obrazovno-vaspitim ustanovama za razvoj stimulativnog okruženja u kome će deca ovladati kompetencijama za životno i profesionalno efikasno funkcionisanje. Svoj deci omogućava da kroz iskustvo različitosti steknu osobine demokratskih ličnosti.

Cilj obrazovanja i vaspitanja je da uz sistem zdravstvene i socijalne zaštite, i u saradnji sa lokalnom zajednicom i civilnim sektorom, pruži usluge za zdrav, kvalitetan i siguran život djece.

Ovaj dokument teži da svi građani/građanke pruže pun doprinos ispunjenju prava ove djece što vodi i njihovom kvalitetnom životu i opštem razvoju države. Konačno, da omogući donosiocima odluka, nosiocima izvršne vlasti, u oblasti svih politika, ispunjenje cilja proklamovanog u odnosu na ostvarivanje jednakih šansi u obrazovanju koji državu čeka u procesu priključivanja Evropskoj uniji.

Slavoljub Stijepović, ministar prosvjete

2. VODEĆE NAČELO

Vodeće načelo Strategije inkluzivnog obrazovanja polazi od poštovanja prava i karakteristika dece s posebnim obrazovnim potrebama čije razvojne i edukativne mogućnosti treba ispuniti i zadovoljiti kroz kvalitetno vaspitanje i obrazovanje u cilju osposobljavanja za samostalni život.

3. UVOD

Razvoj inkluzivnog obrazovanja je jedan od postavljenih prioriteta reforme obrazovanja u Crnoj Gori. Shodno tome, usvojena je Strategija inkluzivnog obrazovanja (2008-2013) koja je postavila temelje i pravce razvoja sistema obrazovanja i vaspitanja za decu sa posebnim obrazovnim potrebama. Zakon o vaspitanju i obrazovanju dece sa posebnim obrazovnim potrebama¹ mijenja i dopunjava Zakon iz 2004. godine, a Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje dece sa posebnim obrazovnim potrebama² prevazilazi tzv. medicinski pristup.

Politika inkluzivnog obrazovanja primjenjuje smjernice i principe niza međunarodnih dokumenata: Svijet po mjeri deteta; Milenijumski razvojni ciljevi; Dakarska deklaracija; Salamanka dokument; Deklaracija „Obrazovanje za sve“; Konvencija o pravima deteta, prati ratifikovanu Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom čiji član 24. nalaže nediskriminaciju, jednakost sa drugima kroz inkluzivno obrazovanje na svim nivoima. Usaglašena je sa evropskim zakonodavstvom i Rezolucijom Savjeta ministara obrazovanja u smjeru integracije dece i mladih sa smetnjama u razvoju u redovan sistem školovanja. Stoga je tendencija da se postigne pravednost u obrazovanju i da ovi učenici, pored akademskih, steknu i životno potrebna znanja i vještine.

Terminologija u upotrebi u Crnoj Gori *deca sa posebnim obrazovnim potrebama* je usaglašena sa onom koju predlaže Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj³ i

¹ „Sl. list CG”, br. 45/10

² „Sl. list CG”, br. 57/11

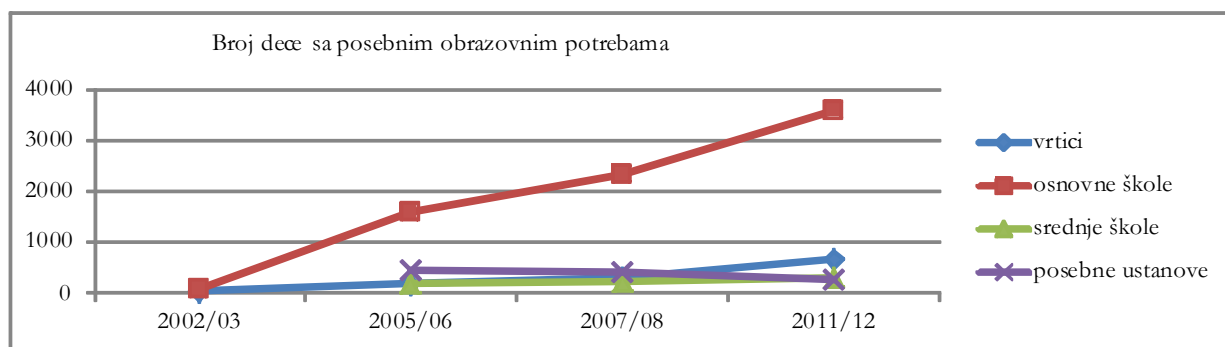
³ OECD

koristi se u Evropskoj uniji⁴. Upotrebljava se na školskom nivou i obuhvata decu: sa smetnjama⁵ i teškoćama u razvoju⁶.

4. KLJUČNA POSTIGNUĆA INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA

U redovne škole je uključen veliki broj dece sa posebnim obrazovnim potrebama sa namjerom da se obrazuju u uslovima koji odgovaraju njihovim potrebama i mogućnostima. Kroz komunikaciju sa zaposlenima u vrtićima, osnovnim i srednjim školama, donosiocima odluka, NVO sektorom i donatorima zapaženo je da uvođenjem inkluzivnog obrazovanja deca s posebnim obrazovnim potrebama postižu napredak na planu socijalizacije, emocionalne sigurnosti, samopoštovanja, samostalnosti, a vršnjaci se razvijaju kao ličnosti otvorene za mogućnosti drugoga.

Grafikon 1: Broj dece

Strategija inkluzivnog obrazovanja je usvojena kao prvi dokument kojim se dugoročno promoviše inkluzivno obrazovanje u obrazovnom sistemu Crne Gore. Strateška dokumenta, po nivoima obrazovanja, dalje razrađuju inkluzivni model. Strategija ranog i predškolskog vaspitanja i obrazovanja akcentuje visokokvalitetne usluge rane intervencije u cilju socijalne inkluzije. Strategija razvoja osnovnog obrazovanja i vaspitanja insistira na inkluzivnoj orijentaciji škole: individualizovanim pristupima i izdiferenciranim uslugama. Strategija razvoja

⁴ Istovjetan pojam se koristi u sljedećim zemljama: Albanija, Austrija, Belgija, Bosna i Hercegovina, Češka, Finska, Grčka, Irska, Italija, Kipar, Kosovo, Letonija, Makedonija, Njemačka, Poljska, Portugal, Slovačka, Slovenija, Španija, Velika Britanija.

⁵ Tjelesne, mentalne, senzorne i kombinovane.

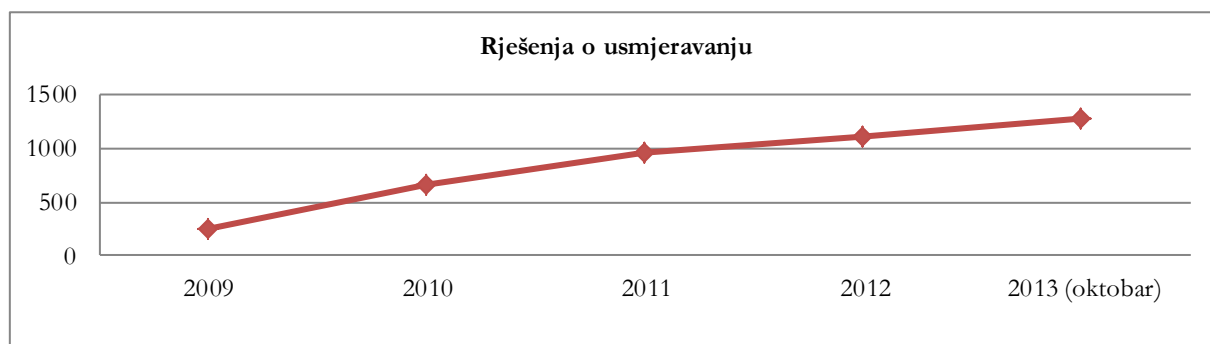
⁶ Ponašanje, učenje, teška hronična i dugotrajna oboljenja, teškoće usljed emocionalne, socijalne, jezičke i kulturološke deprivacije.

stručnog obrazovanja teži da se učenici sa posebnim obrazovnim potrebama osposobe za samostalan život i rad.

Na početku reforme sistema obrazovanja i vaspitanja organizovan je veliki broj obuka za podršku deci sa posebnim obrazovnim potrebama u predškolskim ustanovama i osnovnim školama. Zavod za školstvo organizovao je od 2009. do 2012. godine 16 seminara za 439 nastavnika na temu inkluzivnog obrazovanja, a realizovane su i obuke nevladinih organizacija. Katalog akreditovanih programa za obuku nastavnika nudi niz programa koji se odnose na inkluziju.

Na nivou lokalne zajednice formirane su komisije (18) za usmjeravanje dece s posebnim obrazovnim potrebama u obrazovno-vaspitni sistem⁷. Članovi komisija su završili obuke o: modelu nastajanja posebne obrazovne potrebe; instrumentima procjene i intervencije; primjeni Priručnika za rad; Pravilniku za usmjeravanje dece s posebnim obrazovnim potrebama i dobili su stručnu i savjetodavnu podršku.

Grafikon 2: rješenja

U obrazovno-vaspitnim ustanovama koristeći se preporukama komisije za usmjeravanje izrađuju se individualni razvojno-obrazovni programi (IROP) za svako dijete sa posebnim obrazovnim potrebama.

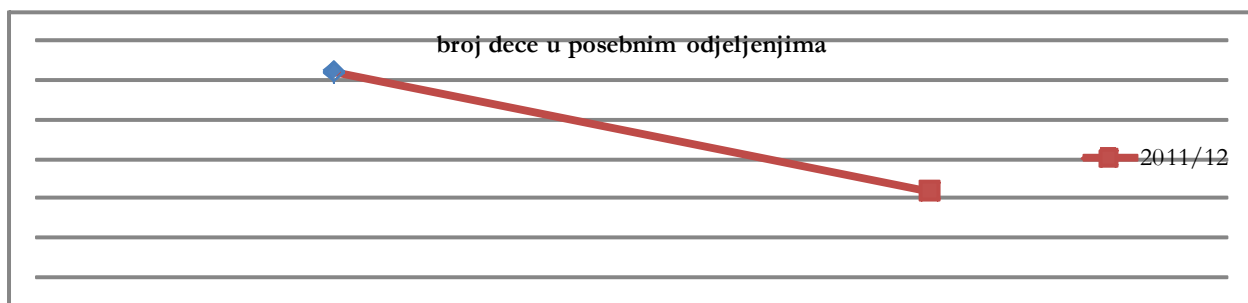
Zavod za školstvo organizuje mobilne službe radi pomoći u redovnom školovanju dece s posebnim obrazovnim potrebama. Stručni saradnik⁸ primjenjuje: individualni rad s detetom u cilju realizacije IROP-a, pruža instrukcije nastavnicima i roditeljima za postizanje nastavnih ciljeva i drugo.

⁷ Predlažu program, dodatnu stručnu pomoć, kadrovske, prostorne, materijalne i druge uslove koji moraju biti obezbijedjeni.

⁸ defektolog, psiholog

Posebne ustanove su transformisane u resursne centre⁹. U Crnoj Gori postoje: JU „Resursni centar za sluh i govor“, Kotor, 2) JU Resursni centar za decu i osobe sa intelektualnim smetnjama i autizmom „1.jun“, Podgorica; 3) JU Resursni centar „Podgorica“ za tjelesne i smetnje vida.

Đeca koja imaju umjerene i teže smetnje se uključuju u posebna odjeljenja pri sedam redovnih škola¹⁰. U cilju da se za njih realizuje zajednička nastava pojedinih predmeta sa vršnjacima u redovnim odjeljenjima, kao i da se istovremeno omogući podrška defektologa učenicima koji pohađaju nastavu po prilagođenom programu, za ove škole su urađene obuke, nabavljena specijalizovana didaktička sredstva.

Grafikon 3: posebna odjeljenja

Formirani su i edukovani timovi za obuku i podršku inkluzivnom obrazovanju u sedam stručnih škola, prilagođen prostor, nabavljena oprema. U fazi je usvajanja program obuke nastavnika stručnih škola o implementaciji inkluzije i priprema se prateći Priručnik. Centar za stručno obrazovanje razvija stručne kvalifikacije i modularizovane programe preko kojih se one postupno stiču.

Učeniku sa posebnim obrazovnim potrebama škola može obezbijediti asistenta u nastavi, koji obavlja tehničku pomoć, shodno rješenju o usmjeravanju i IROP-u. Trenutno se podrška asistenta u nastavi projektno realizuje kroz Program javnih radova Zavoda za zapošljavanje (pomoć u kući, personalna asistencija, asistenti u nastavi), najčešće od strane NVO koji za njih organizuju obuke da bi odgovorili na potrebe učenika.

U Crnoj Gori se prilagođava eksterna provjera znanja za decu sa posebnim obrazovnim potrebama. Urađena su uputstva za prilagođavanje eksternih ispita i

⁹ Projekat „Servisi inkluzivnog obrazovanja” – Program IPA 2010

¹⁰ Osnovne škole: “Olga Golović”, Nikšić; “Jugoslavija”, Bar; “Njegoš”, Kotor; “Ilija Kišić”, Herceg Novi; “Vuk Karadžić”, Berane; “Dušan Korać”, Bijelo Polje; “Boško Buha”, Pljevlja

obezbjedeđena je specijalizovana oprema potrebna pri polaganju eksternih ispita koju sprovodi Ispitni centar.

U Resursnom centru „Podgorica“ pripremljeni su udžbenici na Brajevom pismu za osnovnu školu. U saradnji s UNICEF-om i Zavodom za udžbenike i nastavna sredstva udžbenici se prenose na audio zapis – CD. Sprovode se obuke za primjenu Brajevog pisma. Pri Resursnom centru za sluh i govor napravljen je teorijski osnov, daktilologija (jednoručni i dvoručni znakovi za dva nova slova crnogorskog jezika), Rječnik osnova znakovnog jezika u Crnoj Gori (po oblastima), plan i program obuke za znakovni jezik.

Shodno važećoj zakonskoj regulativi škole imaju obavezu da ispoštuju standarde pristupačnosti. U 89 obrazovno-vaspitnih ustanova je prilagođen pristup, toaleti su prilagođeni u 57, u 9 postoji lift¹¹, a u jednoj platforma. Za osobe sa smetnjama vida objekti su prilagođeni u manjoj mjeri.

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva je pripremio niz specijalizovanih i tematskih priručnika¹² za rad s đecom s posebnim obrazovnim potrebama.

Na Filozofskom fakultetu u Nikšiću u toku je TEMPUS projekat koji za cilj ima uspostavljanje Master studija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori.

U oblasti dječije i socijalne zaštite za vrijeme trajanja vaspitanja i obrazovanja đeca sa smetnjama u razvoju u redovnom sistemu imaju pravo na besplatan prevoz, odnosno na troškove smještaja u ustanovu (po potrebi ovo pravo ima i pratilac). Novi Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti podstiče uvođenje usluga i uključivanje različitih aktera koji ih pružaju u zajednici. Dnevni centar¹³ je ustanova dječje i socijalne zaštite koja pruža usluge dnevnog boravka đeci sa smetnjama u razvoju, u okviru koga oni stiču vještine realizovanja bazičnih potreba.

¹¹ Uglavnom novosagrađeni objekti, uz napomenu da je značajan broj škola, naročito manjih, prizemnog karaktera

¹² „Pristup inkluzivnoj praksi u vaspitanju i obrazovanju“, „Inkluzivno vaspitanje i obrazovanje u osnovnoj školi“, Individualni razvojno-obrazovni program, Priručnik za vaspitače, nastavnike i druge profesionalce; Poteškoće u čitanju i pisanju, Priručnik za rad s đecom u procesu opismenjavanja; Ovladavanje matematičkim pojmovima bez muke, Priručnik za I ciklus. U pripremi je Priručnik za rad sa đecom s autizmom.

¹³ 7 tzv. dnevnih centara: Bijelo Polje, Nikšić, Herceg Novi, Pljevlja, Plav, Cetinje i Ulcinj.

U Crnoj Gori postoji šest centara za podršku deci sa posebnim potrebama¹⁴ čiji je opis posla: rano otkrivanje, praćenje, tretman dece i kreiranje programa za „inkluziju u obrazovno-vaspitne ustanove“. U njima radi tim stručnjaka: pedijatar, psiholog, fizioterapeut, defektolog i/ili logoped. Strategija za očuvanje i unapređivanje reproduktivnog i seksualnog zdravlja akcentuje kvalitetnu i dostupnu prijeporodajnu zaštitu, siguran porođaj i sveobuhvatnu poslijeporođajnu zaštitu.

5. KRITIČKI OSVRT I ZAKLJUČCI

Ciljevi Strategije inkluzivnog obrazovanja (2008-2013) su u većini ispunjeni u skladu mogućnostima i raspoloživim finansijskim sredstvima. Zapažene su oblasti na koje treba ukazati da bi primjenom mjera novog dokumenta deca sa posebnim obrazovnim potrebama ostvarila pravo na puno učešće u obrazovanju i društvu.

Intersektorska saradnja je nedovoljno razvijena da bi eliminisala i neutralisala sekundarne izvore uskraćenosti i stvorila jednake šanse za svako dijete (rana dijagnoza, intervencija, psihosocijalna podrška porodici, stabilan socioekonomski status i dr). Nedovoljan je broj centara za decu sa posebnim potrebama i specijalizovanih stručnjaka; tretmani su rijetki jer je normiran veliki broj dece prema pojedinim stručnim profilima. Neadekvatna je saradnja i razmjena informacija sa vrtićima, osnovnim školama, resursnim centrima u cilju napredovanja dece. Problematika autizma postavlja se kao novo polje izazova jer u savremenoj praksi postoji niz novih pristupa ovoj deci.

U Ministarstvu prosvjete se ažurira Baza podataka o deci sa posebnim obrazovnim potrebama na osnovu rješenja o usmjeravanju. Istovremeno, ICT sektor prikuplja podatke kroz MEIS aplikaciju¹⁵ po osnovu nekoliko kriterijuma: smetnja/teškoća u razvoju, izrada IROP-a, rješenje o usmjeravanju i sl. Poređenje podataka ukazuje da jedan broj dece nije prošao kroz proceduru usmjeravanja. Potencijalni razlozi su nedovoljan protok informacija od nivoa rane detekcije i intervencije do sistema obrazovanja i vaspitanja, neobaviještenost i otpor roditelja,

¹⁴ Podgorica (pruža usluge deci sa smetnjama iz opština Podgorica, Danilovgrad i Cetinje); Bijelo Polje (jedinica u Pljevljima); Berane (jedinica u Rožajama); Nikšić; Herceg Novi i Bar.

¹⁵ Montenegrin Education Information System – Informacioni sistem obrazovanja Crne Gore

nepostojanje adekvatnog evidentiranja u školama i podsticanja roditelja na proceduru usmjeravanja kao važne za ispunjenje interesa djeteta.

Pojedini nastavnici kao imperativ doživljavaju ispunjenje postavljenih standarda i očekivanih ishoda znanja. Nemaju dovoljno sigurnosti i samopouzdanja kod kreiranja i implementacije IROP-a, a koji predstavlja okosnicu rada s decom s posebnim obrazovnim potrebama. Doživljavaju ga kao administrativnu obavezu bez razumijevanja da im pruža autonomiju da se prilagode sposobnostima i potrebama djece. Da bi se kompetentno odgovorilo na potrebe ove djece potreban je bolji timski rad na nivou škole, prije svega nastavnika i stručne službe (psiholog, pedagog, defektolog). Neophodno je da se nastavnici obuče za specifičnija znanja o pojedinim smetnjama u razvoju. Postoji veliki broj programa profesionalnog razvoja nastavnika, ali se bilježi mali broj realizovanih obuka u proteklom periodu.

Škole u nedovoljnoj mjeri pokazuju inicijativu, autonomnost u primjeni inkluzivne školske politike. Arhitektonske barijere i druga prilagođavanja u pogledu pristupačnosti najčešće nijesu prevaziđene.

Važno je unapređivati kapacitete škola sa posebnim odjeljenjima. Resursni centri treba da su stručna i savjetodavna podrška i sprovode obuku zaposlenih u školama. Usluga mobilnih timova školama treba biti obuhvatnija, preciznije definisana, uz evidenciju rada, vrste podrške koja se pruža djetetu i nastavnicima.

Nastavnicima u srednjim školama su potrebna dodatna znanja (prioritetno onima praktične nastave) i podrška u radu. Neophodno je operacionalizovati saradnju osnovnih sa srednjim školama, srednjih škola i tržišta rada, u cilju kontinuiranog praćenja učenika sa posebnim obrazovnim potrebama i njegove profesionalne orijentacije. Nema dovoljno razvijenih kvalifikacija koje bi zadovoljile potrebe ovih učenika, nastavnicima nijesu jasni moduli (paketi znanja, vještina i kompetencija), način skraćivanja programa (koji se predmeti mogu redukovati, isključiti), prilagođavanje praktične nastave, ocjenjivanje i verifikacija.

U postupku eksterne provjere znanja učenika izostaje adekvatna komunikacija na relaciji škola, Zavod za školstvo, Ispitni centar. Zapažen je nesklad očekivanog

broja djece s posebnim obrazovnim potrebama za provjeru znanja i prijava poslatih od strane škola, kao i da u jednom broju slučajeva IROP ne prati rješenje o usmjeravanju što je prepreka prilagođavanju i individualizaciji provjere znanja.

Podrška učeniku u vidu asistencije u nastavi nije u potpunosti definisana i standardizovana, potrebna je aktivnija uloga škola u organizaciji i praćenju izvođenja ove podrške, i održiv model finansiranja.

I dalje je prisutan institucionalni smještaj sa produženim trajanjem i treba raditi na alternativnim uslugama čiji je cilj dijete u primarnoj porodici. Sistem socijalne i dječije zaštite treba da stimulise školovanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama u okviru redovnog sistema.

U okviru napora da se podigne svijest javnosti i utiče na mijenjanje stavova i prakse kad je riječ o inkluziji djece sa smetnjama u razvoju u društvo sprovedena je sveobuhvatna kampanja „Govorimo o mogućnostima“. Kampanja “Stvarno” (2009) imala je za cilj povećanje pristupa inkluzivnom obrazovanju za svu djecu uz poruku: “Da sva deca idu u školu”. Na polju socijalne inkluzije kontinuirano treba izgrađivati građansku zrelost društva, koje nediskriminišućim ponašanjem kreira nerestriktivno okruženje za ovu djecu.

6. PREPORUKE

- Razvijati intersektorsku saradnju, poboljšati protok informacija.
- Podržati ranu dijagnostiku, tretman i razvoj djece sa smetnjama u razvoju.
- Osigurati psihosocijalnu i socioekonomsku podršku porodici.
- Unaprijediti Bazu podataka o deci sa posebnim obrazovnim potrebama.
- Poboljšati proceduru usmjeravanja i osnaživati roditelje da je sagledaju u funkciji podrške detetu.
- Podržati samostalnu primjenu inkluzivne politike škole, saradnju s roditeljima, učešće djece i mladih u donošenje odluka.
- Omogućiti nastavnicima: pomoć i podršku, specifična znanja o smetnjama u razvoju, priručnike za rad, ovladavanje IROP-om.

- Osavremeniti IROP i orijentisati ka mjerljivim rezultatima obrazovnog i razvojnog napretka djeteta i planiranju budućih mjera.
- Obezbijediti podršku resursnih centara za inkluzivnu praksu.
- Jačati kapacitete i rad škola sa posebnim odjeljenjima.
- Razviti i realizovati program profesionalne orijentacije i „individualni tranzicioni plan“ kojim se operacionalizuje saradnja sa srednjim školama.
- Učiniti obuhvatnijom i preciznije definisati podršku mobilnih timova.
- Inkluzivno obrazovanje definisati kao jednu od prioriternih oblasti profesionalnog razvoja nastavnika, reakreditovati programe na osnovu jasnih kriterijuma vrednovanja i selekcije, povećati broj obuka.
- Dodatno definisati i strukturisati indikatore praćenja i vrednovanja inkluzije.
- Razviti optimalan i održiv model asistencije učeniku u nastavi.
- Raditi na deinstitucionalizaciji i alternativnim uslugama.
- Učiniti škole pristupačnim u skladu sa postojećom regulativom.
- Pojačati inkluziju u srednjim školama; Stručne programe bazirati na standardima različitog nivoa (drugom, trećem i četvrtom), prilagođavati nastavu kroz obuke za dio programa.
- Postaviti eksternu provjeru znanja u najboljem interesu djeteta uz poboljšanu komunikaciju u tom procesu.
- Sprovoditi aktivnosti na podizanju svijesti javnog mnjenja.

7. PRAVCI RAZVOJA INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA

Vodeće načelo Strategije inkluzivnog obrazovanja polazi od poštovanja prava i karakteristika dece s posebnim obrazovnim potrebama čije razvojne i edukativne mogućnosti treba ispuniti i zadovoljiti kroz kvalitetno vaspitanje i obrazovanje u cilju osposobljavanja za samostalni život.

7.1. Opšti cilj Strategije inkluzivnog obrazovanja

Đeci s posebnim obrazovnim potrebama je važno omogućiti pristup obrazovanju, racionalno i operativno obezbijediti postizanje razvojnih i obrazovnih postignuća kroz individualizovanu, dodatnu podršku.

7.2. Osnovni zadaci Strategije inkluzivnog obrazovanja

Cilj Strategije inkluzivnog obrazovanja se operacionalizuje kroz zadatke.

Zadatak 1: Sprovesti ranu detekciju, intervenciju, učenje, razvoj i psihosocijalnu podršku deci i njihovim roditeljima.

Zadatak 2: Đeci s posebnim obrazovnim potrebama omogućiti pristup, kontinuitet kvalitetnog obrazovanja koje će ih osposobiti za samostalan život i rad.

Zadatak 3: Obezbijediti podršku za proces nastave i učenja na svim nivoima.

Zadatak 4: Unaprijediti bazično obrazovanje, specijalističko osposobljavanje i profesionalno usavršavanje nastavnog i stručnog kadra.

Zadatak 5: Poboljšati praćenje i evaluaciju obrazovnih i razvojnih postignuća dece.

7.3. Razrada smjernica Strategije inkluzivnog obrazovanja

7.3.1. Zadatak 1: Sprovesti: ranu detekciju, intervenciju, učenje, razvoj i psihosocijalnu podršku deci i njihovim roditeljima

Radi pravovremenog odgovora na karakteristike i potrebe dece nužno je obučiti pedijatre i druge stručnjake koji s njima dolaze u rani profesionalni kontakt za primjenu instrumenata namijenjenih: skriningu, ranom utvrđivanju smetnji i koncipiranju mjera rane intervencije i podrške: za decu i njihove roditelje. Neophodno je organizovati i kompletirati timove u svim lokalnim zajednicama.

Profesionalce u zdravstvu treba ojačati za komunikaciju s roditeljima dece sa smetnjama u razvoju. Posebno treba raditi sa izabranim pedijatrima (otkrivanje i saopštavanje smetnje u razvoju kod deteta) i poboljšati kapacitete (brojnost i edukovanost) kadra za psihosocijalnu podršku da bi ovladali terapeutskim tehnikama usmjerenim na porodične i sistemske intervencije. Roditelje treba

psihološki osnažiti, podržati u adekvatnom prihvatanju razvojne smetnje i voditi ka uspješnoj roditeljskoj ulozi. Zdravstvene ustanove treba da razmjenjuju informacije s predškolskim ustanovama, nadalje školama u cilju dosljednog učenja i razvoja djece. Rana podrška treba da uključi intenzivan, fokusiran, specijalizovan rad s djetetom koji prati podrška u predškolskim ustanovama, saradnja sa resursnim centrima. Neophodno je pratiti zastupljenost smetnji u razvoju i biti u toku sa savremenim pristupima ovom problemu. Važno je pripremati i distribuirati razvojne edukativne materijale.

U centrima za socijalni rad voditelj slučaja pruža socijalnu zaštitu i psihosocijalnu podršku. Roditelje upoznaje sa pravima i uslugama koje se nude u sistemu socijalne, zdravstvene zaštite i obrazovanja, saradjuje sa ustanovama koje te usluge pružaju i prati da li se djetetove potrebe zadovoljavaju.

Neophodna je koordinacija između pružaoca usluga i stalna razmjena informacija između i unutar sektora. Promotivnim aktivnostima podržati razvoj afirmativnih stavova i inkluzivne prakse.

7.3.2. Zadatak 2: Đeci s posebnim obrazovnim potrebama omogućiti pristup i kontinuitet kvalitetnog obrazovanja koje će ih osposobiti za samostalan život i rad.

U okviru MEIS aplikacije treba prikupljati sveobuhvatne podatke o djeći sa posebnim obrazovnim potrebama. Shodno tome, potrebno je ciljano i tematsko savjetovanje u vezi sa vođenjem tzv. elektronskih dnevnika. Podaci koje škole dostavljaju izražavaju se sumarno i nije moguće narušiti djetetovo pravo na privatnost i zaštitu podataka. Treba ih unositi na odgovoran način bez obzira na to da li je dijete usmjereno u školu ili ne, da li roditelji prihvataju postojanje smetnje i teškoće u razvoju ili ne.

Radi uključivanja sve djece u obrazovno-vaspitni proces treba staviti u funkciju neophodne mjere iz nadležnosti. Izabrani pedijatar nakon obavljenog periodičnog pregleda pred upis u školu o konačnom spisku djece sa smetnjama u razvoju obavještava pripadajuću školu. Škole kontaktiraju porodice, po upisu upoređuju spiskove i utvrđuju koja deca izostaju. Sa ciljem da se ona, u što

skorijem roku, uključe u nastavni proces škole obavještavaju odgovorne ustanove radi preuzimanja mjera iz nadležnosti. Slijedeći navedeno, zdravstvene ustanove treba upoznati sa inkluzivnim principima, da bi unaprijedile protok informacija, upućivale na proceduru usmjeravanja. Nužno je podići svijest roditelja da je usmjeravanje u interesu djeteta, a ne “etiketirajuće”, posebno kada se kod djece teškoće otkrivaju tokom nastavnog procesa. Potreban je ujednačen pristup komisija za usmjeravanje, da njihovi članovi stečena znanja primjenjuju podjednako u procesu usmjeravanja i svakodnevnim poslovima.

Ishodi nastave za djecu s posebnim obrazovnim treba da su obrazovni i razvojni. IROP treba osavremeniti i orijentisati ka mjerljivim rezultatima u napredovanju djeteta i planiranju budućih mjera na svim nivoima obrazovanja i vaspitanja. On je kompilacija djetetovih osobina, potreba, ciljeva kurikuluma za određeni nastavni predmet. Treba definisati i operacionalizovati vještine i temeljne procese kojima djeca treba da ovladaju, obrazovni standard u skladu sa individualnim karakteristikama. Nastavni proces metodički prilagoditi, odrediti nivo konkretizacije, način provjere, ocjenjivanja znanja i postignuća.

Ranim učenjem djeca se najprimjerenije socijalizuju, navikavaju na saradnju, emocionalno prilagođavaju i grade ponašanje. Stoga je neophodno obezbijediti olakšice za uključivanje ove djece u proces predškolskog vaspitanja i obrazovanja.

U osnovnom obrazovanju dodatno podsticati razvoj interpersonalnih odnosa, nezavisnost, sticanje umijeća obavljanja korisnih poslova. Nastava treba da teži primjenjivim znanjima i vještinama, zasniva se na međupredmetnoj korelaciji u cilju samostalnog ponašanja u realnom kontekstu, kao i da više nivoje znanja odredi u skladu sa mogućnostima djeteta. Podrška je deci neophodna u razvojnim periodima koje karakterišu psihofizičke promjene, kao i pojačana uloga i podrška vršnjaka.

U daljem procesu obrazovanja i vaspitanja treba se orijentisati ka profesionalnom osposobljavanju¹⁶. Potrebno je razviti nove kvalifikacije¹⁷ bazirane

¹⁶ Standard zanimanja predstavlja popis poslova koje zanimanje treba da obavlja, kao i vještine i znanja koje su potrebne kako bi se stekle stručne kompetencije određenog profila.

¹⁷ Dijete završetkom određenog broja modula može steći: 1) kvalifikaciju pomoćnika (drugi stepen), 3) sa još nekoliko modula kvalifikaciju zanatlije (treći stepen), 4) a sa još nekoliko modula kvalifikaciju tehničara (četvrti stepen).

na standardima različitog nivoa stručnog obrazovanja. Individualizacija se postiže kroz modularizovane programe: karakteristike djeteta povezati s predmetnim programom, propisanim standardima znanja, nacionalnim stručnim kvalifikacijama. Za učenika sa smetnjama u razvoju (na bazi potreba i standarda zanimanja) preporučuje se da li da obavlja cjelinu nekog zanimanja ili određene grupe poslova. Preko IROP-a se radno osposobljava: operacionalizuju se prilagođavanje, redukcija praktične nastave, standardi i ocjenjivanje. Učenik stiče potvrdu o završenom dijelu programa (izdaje je škola), odnosno sertifikat stručne kvalifikacije (izdaje ga Ministarstvo rada i socijalnog staranja).

Navedeno zahtijeva čvrstu povezanost, timski rad i koordinaciju koja će se postići kroz profesionalnu orijentaciju i „individualni tranzicioni plan“ (u daljem tekstu ITP). Sprovodi se u dvije faze: na kraju osnovne škole i na kraju srednjoškolskog obrazovanja. Prvo se uspostavlja komunikacija i razmjena informacija između osnovnih i srednjih škola usmjerena na identifikaciji potreba i sposobnosti djeteta sa ciljem prelaska na sljedeći nivo obrazovanja. U drugoj fazi ITP se fokusira na pripremu za zapošljavanje i vještine za nezavisan život. Tim za izradu i primjenu ITP čine: učenik, roditelji, nastavnici, stručni saradnici škola, resursnog centra, službe zapošljavanja i dr. Škola saraduje s pružaocima usluga procjene sposobnosti i rehabilitacije, službama zapošljavanja, poslodavcima i dr.

Potrebno je podići nivo svijesti o značaju dostupnosti ustanova. Na osnovu procjene potreba, principom razumne adaptacije, raditi na pristupačnosti: prevazići arhitektonske barijere, prilagoditi toalete, omogućiti kretanje slijepih i slabovidih lica, specijalizovanu opremu, pomagala, alternativne i savremene tehnologije.

Sistem obrazovanja i vaspitanja treba da je povezan sa uslugama u zajednici, a neophodne su i stalne aktivnosti na jačanju stavova prema socijalnoj inkluziji.

7.3.3. Zadatak 3: Obezbijediti podršku za proces nastave i učenja na svim nivoima

Kada je politika škole inkluzivno orijentisana nastavnici konstruktivno rade u cilju postizanja razvojnih i obrazovnih rezultata dece sa posebnim obrazovnom potrebama i kvaliteta inkluzivne nastave. Potrebno je organizovati dodatne

kadrovske potencijale, primijeniti nove didaktičko-metodičke pristupe i tehnologije u procesu nastave i učenja koje treba da koristi kako stručni tako i nastavni kadar.

U vezi sa tim, *uprava škole* rukovodi inkluzivan proces; formira tim za izradu IROP-a i praćenje djeteta, vodi računa o organizaciji nastave, prilagođavanju, pritupačnosti, poštovanju pedagoških normativa i edukaciji kadra, nabavci didaktičkih sredstava, pomagala i sl.; saraduje s roditeljima, institucijama, civilnim sektorom, radi ispunjenja principa inkluzije, upućuje na usmjeravanje kada tokom nastavnog procesa otkriju teškoće u razvoju i dr.

Stručna služba (pedagog, psiholog) učestvuje u izradi IROP-a i ITP-a; upoznaje odjeljsko vijeće sa djetetom i vrstom smetnje; pruža methodske i didaktičke preporuke; realizuje neposredan rad, planira podršku i prati napredovanje djeteta; savjetuje nastavnike i roditelje; pomaže u izradi radnih i nastavnih listova, testova za provjeru znanja; osmišljava i priprema didaktička sredstva u saradnji sa nastavnicima; određuje i prati rad asistenata; i sl. Procjenjuje potrebe za obukama i učestvuje u izvođenju ili organizovanju istih (učenici/nastavnici); realizuje profesionalnu orijentaciju; saraduje i razmjenjuje informacije s roditeljima, Zavodom za školstvo, Centrom za stručno obrazovanje, Ispitnim centrom, resursnim centrom, ustanovama koje pružaju usluge intervencije i podrške djetetu; vodi evidenciju¹⁸ i koordinira unos podataka za ovu decu u MEIS.

Defektolog (stručni saradnik, voditelj posebnog odjeljenja): učestvuje u izradi i praćenju sprovođenja IROP-a i ITP-a; neposredno radi s učenicima (stručno i pedagoški); pruža konsultacije i savjete nastavnicima, stručnoj službi, roditeljima; posećuje nastavu, realizuje radionice za učenike, osoblje škole i roditelje; u saradnji s nastavnicima i stručnom službom osmišljava i priprema didaktička sredstva i testove za provjeru znanja; učestvuje u procesu profesionalne orijentacije; određuje i prati rad asistenata; saraduje i razmjenjuje informacije s roditeljima, Zavodom za školstvo, Centrom za stručno obrazovanje, Ispitnim centrom, resursnim centrom, drugim stručnim ustanovama; pomaže u vođenju evidencije i podataka kroz MEIS.

¹⁸ Vrsta/napredovanje/oblasti posebne podrške, interakcija u učionici, saradnja

Nastavnici: učestvuju u izradi i sprovode IROP i ITP-a; saraduju sa roditeljima u cilju zadovoljenja interesa, potreba i sposobnosti deteta; pripremaju individualizovani radni materijal za rad u školi i kod kuće; prate postignuća deteta, vode portfolio, daju instrukcije i materijal za rad asistentu, organizuju dopunsku nastavu, vršnjačku podršku, vannastavne aktivnosti; na osnovu IROP-a sastavljaju prilagođene testove i zadatke, predlažu formu testa za interno-eksternu evaluaciju, saraduje sa stručnom službom u procesu profesionalne orijentacije.

Podršku *mobilnih timova* treba precizno definisati u odnosu na nastavni proces: evidencije poseta, načina i vrste podrške detetu i nastavnicima (preporuke u vezi sa metodikom rada, prilagođavanjem, korišćenjem pomagala).

U podršci za razvoj dece, prema tipovima smetnji, značajnu ulogu imaju *resursni centri*. Oni sprovode obrazovno-vaspiti proces za decu čiji je to jedini i najbolji interes, ali i programe rane intervencije, rehabilitacije i habilitacije. Zavod za školstvo posreduje u organizovanju podrške koju resursni centri pružaju školama u skladu sa procjenama potreba. Stručni kadar odlazeći u redovne škole primjenjuje: intervencije sa decom u redovnom okruženju; pruža instrukcije za rad nastavnicima, preporuke stručnim službama, uputstva roditeljima za rad s detetom. Preko akreditovanih programa, koje koordinira Zavod za školstvo, edukuju se školski kadar. Nude se servisi podrške, informisanja, stručnog i radnog osposobljavanja, samostalnog stanovanja, posredovanja pri zapošljavanju. Promovišu se aktivnosti i nova obrazovna paradigma, saradnja sa drugim ustanovama (posebno male grupne kuće i specijalizovano hraniteljstvo).

Škole koje imaju posebna odjeljenja treba dalje da razviju i primijene „djelimičnu inkluziju“, kao i podršku defektologa učenicima koji pohađaju nastavu po prilagođenom programu. Nadalje, po jedna škola u centralnom, južnom i severnom dijelu će postati regionalna ekspozitura jednog od tri resursna centra. U tu svrhu treba formirati regionalne timove (predstavnici resursnih centara i škola sa posebnim odjeljenjima), uraditi opis posla, zaduženja, operativni model saradnje, pravno-normativno ih definisati.

U cilju podrške učenicima sa smetnjama u razvoju u sistemu obrazovanja za *asistenta u nastavi* treba definisati: uslove, obim, koordinaciju obavljanja usluge koja se ogleda u podršci detetu s posebnim obrazovnim potrebama, nastavniku i drugim učenicima u odjeljenju. Standardi treba da predvide i da: stručni tim škole¹⁹ određuje i nadgleda obim rada asistenta, koordinira ga nastavnik, a prati uprava škole i organizator usluge²⁰. Ministarstvo prosvjete i Zavod za zapošljavanje zajedno vrše procjenu potreba da bi se asistenti u nastavi i dalje obezbijedili kroz Program javnih radova²¹. Pravilnikom o grant šemama²² omogućiti da škole i organizatori usluga (saglasno analizi potreba Ministarstva prosvjete i pravnom regulativom) konkurišu za sredstva iz Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom²³ za angažman asistenata u nastavi.

Kroz *dnevne boravke* pružiti dodatnu stručnu podršku, podstaći vještine samozbrinjavanja i u tu svrhu definisati usluge, međusobne obaveze, odgovornosti.

Stalna je saradnja sa NVO sektorom u podršci sistemu.

7.3.4. Zadatak 4: Unaprijediti bazično obrazovanje, specijalističko osposobljavanje i profesionalno usavršavanje nastavnog i stručnog kadra

Mjere pedagoške prirode koje treba preduzeti podrazumijevaju obuku nastavnika, stručnih saradnika i profesionalaca. One se odnose na bazično obrazovanje, specijalističko osposobljavanje i kontinuirano profesionalno usavršavanje (sa akcentom na metodici i savremenim pristupima rada sa decom sa posebnim obrazovnim potrebama).

Na osnovnim studijama svih fakulteta koji nude obrazovanje nastavnika²⁴ i stručnih saradnika kao obavezni uvesti predmet „Metodika rada s decom s posebnim obrazovnim potrebama“ i kroz ECTS obavezati na praktično iskustvo. Preporučuju se master studije koje treba da obezbijede inkluzivne praktično-metodičke kompetencije koje će, takođe, kroz ECTS uključiti praktičnu obuku.

¹⁹ na osnovu rješenja o usmjeravanju i IROP-a

²⁰ Ako je asistent na ovaj način angažovan.

²¹ Usluga se realizuje projektno preko škola i nevladinih organizacija koje konkurišu na javni poziv kod Zavoda za zapošljavanje.

²² Za izradu zaduženo Ministarstvo rada i socijalnog staranja.

²³ Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, "Sl. list Crne Gore", br. 49/08, 73/10, 39/11.

²⁴ predškolsko vaspitanje i obrazovanje, razredna i predmetna nastava

Profesionalnim razvojem unaprijediti kompetencije kadra u cilju unapređivanja kvaliteta inkluzivne nastave, obrazovnih i razvojnih postignuća djece. Plan za profesionalni razvoj nastavnika unutar škole treba da sadrži oblast inkluzije da bi se obezbijedila konkretna znanja o smetnjama u razvoju, specijalizovanim metodičkim pristupima koji vode primjeni novih praksi u učionici, podsticalo inoviranje nastavnog materijala, dodatni rad i priprema. Inkluzivno obrazovanje definisati kao jednu od prioriternih oblasti profesionalnog razvoja nastavnika. Zavod za školstvo i Centar za stručno obrazovanje, preko jasnih pokazatelja za izbor, ocjenjivanje i reakreditaciju, predlažu programe profesionalnog razvoja. U tom cilju unaprijediti razmjenu informacija, koordinaciju i zajedničko planiranje Odsjeka za kontinuirani profesionalni razvoj i Odsjeka za utvrđivanje kvaliteta Zavoda za školstvo, komunikaciju na relaciji škola – Zavod za školstvo – realizator programa. Centar za stručno obrazovanje koordinira profesionalni razvoj nastavnika stručnih predmeta i praktične nastave u ovoj oblasti. Kod licenciranja nastavnika jedan od uslova treba da bude kompetencija u oblasti inkluzije.

7.3.5. Zadatak 5: Poboljšati praćenje i evaluaciju obrazovnih i razvojnih postignuća djece

Potrebno je da se unaprijede instrumenti za praćenje razvoja i evaluaciju programskih ciljeva i ishoda koji se realizuju tokom čitave godine. Nalazi služe da se unaprijede uslovi, revidiraju ciljevi, predlože inovacije u najboljem interesu djece.

Zavod za školstvo utvrđuje kvalitet rada škola, pruža stručnu podršku za unapređivanje rada, odnosno u Centru za stručno obrazovanje utvrđuje se kvalitet realizacije stručne i praktične nastave preko definisanih indikatora, posebno u oblasti “podrška učenicima”. Treba pospješivati samoevaluaciju jer je važno preko čega i kako škola mjeri sopstvenu inkluzivnost. Evaluira se ispunjavanje ishoda, nivo razvojnog napretka, ovladanih znanja i vještina postavljenih IROP-om. Utvrđuje se da li se primjenjuju pristupi usmjereni na razvoj socijalizacije, samostalnosti, životnih vještina. Indikatori se postavljaju kao operacionalizovani vodiči za ujednačeno evidentiranje i vrednovanje ispunjenja četetovih potreba i

očekivanih ishoda. Definišu se u odnosu na sljedeće oblasti: a) IROP odgovara potrebama djeteta i ciljevima predmetnog kurikuluma; b) Tim za praćenje (služba škole i spoljni saradnici) kontinuirano radi; c) Stručni rad sa decom i nastavnicima je stalan; d) Spoljni saradnici podržavaju dijete, kadar u školi i roditelje, e) učešće dece u donošenju odluka, f) roditelji su aktivno uključeni u cio proces.

Članovi školskog tima, nastavnici i roditelji, podržani od strane resursnih centara i škola s posebnim odjeljenjima, zajednički prepoznaju ciljeve i zadatke rada s djetetom. Svi akteri rade po jasno definisanim i opisanim procedurama i dodatno su ojačani i obučeni za ova očekivanja. Shodno procjeni trenutnog nivoa postignuća djeteta saradnici daju prijedloge koje su osnov plana evaluacije.

Stručni saradnici škole su spona između nastavnika i specijalizovanih profesionalca i roditelja djeteta. Nastavnik planira intervencije na temelju preporuka za učenika. Obavezno se vodi portfolio u skladu sa IROP-om (polazišta su potrebe djeteta i ciljevi predmetnog kurikuluma) koji služi za planiranje učenikovih aktivnosti i optimizaciju napredovanja.

U postupku eksterne provjere znanja učenika precizira se procedura komunikacije na relaciji škola, Zavod za školstvo, Centar za stručno obrazovanje, Ispitni centar. Škole su u obavezi da u propisanom roku prijave za provjeru znanja decu s posebnim obrazovnim potrebama. Tim škole sa navedenim ustanovama sastavlja formu testa na osnovu IROP-a koji prati rješenje o usmjeravanju i omogućava prilagođavanje i individualizaciju interno-eksterne provjere znanja.

8. AKCIONI PLAN REALIZACIJE STRATEGIJE INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA ZA PERIOD 2014-2015

Strategija inkluzivnog obrazovanja je definisana za period od 2014. do 2018. godine. Prpratni Akcioni plan je postavljen za period od dvije godine, sa namjerom da se, u skladu sa analizom dinamike realizacije mjera i procjenom potreba korisnika, donosi novi za svako sljedeće dvogodište. U Akcionom planu za svaki zadatak je dat niz mjera, razrađene su aktivnosti, indikatori postignutog, predviđeni nosioci i potrebni budžet za implementaciju u periodu 2014-2015. godina.

Crna Gora je zemlja kandidat za članstvo u Evropskoj uniji i u cilju ispunjenja zahtjeva za pristup su dostupni programi podrške. Stoga, Ministarstvo prosvjete će pozvati međunarodne organizacije i fondove, domaće i strane NVO, radi učešća u realizaciji dijela planiranih aktivnosti.

Opšti cilj Strategije inkluzivnog obrazovanja: *Deci s posebnim obrazovnim potrebama je važno omogućiti pristup obrazovanju, racionalno i operativno obezbijediti postizanje razvojnih i obrazovnih postignuća kroz individualizovanu, dodatnu podršku.*

Zadatak 1: Sprovesti: ranu detekciju, intervenciju, učenje, razvoj i psihosocijalnu podršku deci i njihovim roditeljima

R. br.	Mjera	Aktivnost	Indikatori	Nosilac, rok, budžet
1.	Poboljšati usluge rane dijagnostike, intervencije i podrške: brojnost i edukovanost kadra u zdravstvenim ustanovama	Analiza potreba za ranom intervencijom i podrškom dece sa smetnjama u razvoju i njihovih roditelja.	Analiza urađena, osmišljen Akcioni plan poboljšanja usluga rane dijagnostike, intervencije i podrške.	Ministarstvo zdravlja, NVO, međunarodne organizacije Vrijeme: 2014. Budžet: 5.000 eura
		Obuka pedijataru i stručnih saradnika za primjenu instrumenata za rano utvrđivanje smetnji i koncipiranje mjera intervencije i podrške deci i njihovim roditeljima.	Broj i vrsta obuka i učesnika.	Ministarstvo zdravlja, domovi zdravlja, međunarodne organizacije Vrijeme: 2014-2015. Budžet: 50.000 eura
		Angažovanje profesionalaca za pružanje usluga rane intervencije i podrške u skladu s potrebama.	Broj pružalaca usluga, zaposlenog kadra, broj obuhvaćene dece i porodica.	Ministarstvo zdravlja, domovi zdravlja, resursni centri Vrijeme: 2015. Budžet: redovna aktivnost
		Priprema i distribucija razvojno-edukativnih materijala za rano učenje.	Broj podijeljenog edukativnog materijala.	Ministarstvo prosvjete, Zavod za školstvo, predškolske ustanove, resursni centri, međunarodne organizacije

2.	Unaprijediti rano učenje djece			Vrijeme: 2014. Budžet: 5.000 eura
		Obuka kadra u predškolskim ustanovama za podršku u ranom učenju i razvoju.	Broj obuka; broj obučanih nastavnika.	Ministarstvo prosvjete, Zavod za školstvo, Ministarstvo zdravlja, predškolske ustanove, resursni centri, centri za djecu s posebnim potrebama, NVO, međunarodne organizacije Vrijeme: 2015. Budžet: 25.000 eura
3.	Razviti i unaprijediti ranu podršku u sistemu socijalne zaštite	Uspostavljanje i sprovođenje saradnje voditelja slučaja, s obrazovno-vaspitnim ustanovama, definisanje načina i nivoa podrške.	Broj voditelja slučaja; Broj ustanova sa kojima se realizuje saradnja, broj i vrste usluga; izvještaji o radu.	Ministarstvo rada i socijalnog staranja, centri za socijalni rad, Ministarstvo prosvjete, međunarodne organizacije, NVO Vrijeme: 2014–2015. Budžet: redovna aktivnost
		Obuka kadra centara za socijalni rad za socijalnu inkluziju.	Broj obuka i obučanih, izvještaji.	Ministarstvo rada i socijalnog staranja, centri za socijalni rad, međunarodne organizacije, NVO Vrijeme: 2014 – 2015 Budžet: 25.000 eura
4.	Razviti efikasnu i efektivnu razmjenu informacija	Uspostavljanje i primjena Protokola o saradnji i razmjeni informacija između i unutar sektora.	Protokol osmišljen i potpisan, stavljen u funkciju. Razmjena informacije se odvija stalno između i unutar sektora.	Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Zavod za školstvo, Centar za stručno obrazovanje, domovi zdravlja, centri za socijalni rad, obrazovno-vaspitne ustanove, resursni centri Vrijeme: 2014–2015. Budžet: redovna aktivnost

Zadatak 2: Djece s posebnim obrazovnim potrebama omogućiti pristup i kontinuitet kvalitetnog obrazovanja koje će ih osposobiti za samostalan život i rad

R. br.	Mjera	Aktivnost	Indikator	Nosilac, rok, budžet
--------	-------	-----------	-----------	----------------------

1. Povećati uključenost djece	Nastavak uključivanja djece u predškolske ustanove pod povlašćenim uslovima.	Broj djece u predškolskim ustanovama.	Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, centri za socijalni rad. Vrijeme: 2014–2015. Budžet: redovna aktivnost
	Unapređivanje mehanizma prikupljanja podataka o djeći sa posebnim obrazovnim potrebama i informisanje kadra.	Broj djece sa posebnim obrazovnim potrebama u Bazi podataka; broj obuka i obučenog kadra u školama.	Ministarstvo prosvjete Vrijeme: 2014. Budžet: 5.000 eura
	Razvoj i primjena procedure otkrivanja djece koja nijesu obuhvaćena vaspitno-obrazovnim procesom.	Razvijena i u funkciji procedura otkrivanja djece; broj djece uključene u sistem.	Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, domovi zdravlja, obrazovno-vaspitne ustanove, centri za socijalni rad, NVO, međunarodne organizacije. Vrijeme: 2014–2015. Budžet: 25.000 eura
	Kreiranje i distribuiranje informativnog materijala za kadar u sistemu zdravstvene zaštite o inkluzivnim principima.	Broj podijeljenih informativnih brošura.	Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo zdravlja, NVO, međunarodne organizacije, lokalna samouprava. Vrijeme: 2014. Budžet: 5.000 eura
	Promovisanje usmjeravanja, kreiranje i distribuiranje informativnog materijala za profesionalce i roditelje djece.	Broj i vrsta promotivnih aktivnosti u vezi sa procedurom usmjeravanja, podijeljenih informativnih brošura.	Ministarstvo prosvjete, lokalna samouprava, Zavod za školstvo, NVO, međunarodne organizacije Vrijeme: 2014. Budžet: 5.000 eura
	Razvoj uputstva za ujednačen rad komisija za usmjeravanje, uključujući komunikaciju sa izabranim pedijatrima, centrima za socijalni rad, izvođenje obuka shodno potrebama.	Uputstvo urađeno i primjenjuje se; izvještaji; broj usmjerene djece; broj i vrsta podrške i obuka za komisije za usmjeravanje.	
	Analiza pristupačnosti, kreiranje, dijeljenje informativnog materijala i savjetovanja škola o pristupačnosti.	Urađena analiza, broj savjetovanja, podijeljenih informativnih brošura.	Ministarstvo prosvjete, NVO, međunarodne organizacije. Vrijeme: 2014. Budžet: 50.000 eura

		Prilagođavanje i opremanje ustanova prema definisanim prioritetima.	Broj ustanova prilagođenih po prioritetima.	Ministarstvo prosvjete, obrazovno-vaspitne ustanove, NVO, donatori. Vrijeme: 2014–2015. Budžet: 100.000 eura
		Zastupanje rane podrške, učenja i razvoja, socijalne inkluzije.	Broj kampanja i drugih aktivnosti, partnera, učesnika	Vlada Crne Gore, NVO, međunarodne organizacije. Vrijeme: 2014. Budžet: 50.000 eura
2.	Omogućiti kontinuitet obrazovanja	Osavremenjivanje IROP-a.	IROP modifikovan i u primjeni	Ministarstvo prosvjete, Zavod za školstvo, Centar za stručno obrazovanje, obrazovno-vaspitne ustanove, resursni centri, NVO, međunarodne organizacije. Vrijeme: 2014–2015. Budžet: 25.000 eura
		Obuka za kompletan kadar na svim nivoima obrazovanja i vaspitanja za pripremu i sprovođenje IROP-a.	Broj obuka i obučениh nastavnika (razredna, predmetna, praktična nastava) i stručnih saradnika za pripremu i primjenu IROP-a.	
		Analiza, izrada plana prioriteta, sprovođenje procedure modularizacije predloženog broja programa, obuka kadra stručnih škola za rad po njima.	Urađena analiza, broj predloženih programa za modularizaciju, broj razvijenih modularizovanih programa.	Centar za stručno obrazovanje, resursni centri, NVO, međunarodne organizacije. Vrijeme: 2014–2015. Budžet: 50.000 eura
		Donošenje obrazovnih programa baziranih na standardima različitog nivoa (drugom, trećem i četvrtom); informisanje kadra stručnih škola za rad po njima.	Broj obučениh nastavnika za implementaciju novih programa; Broj obuka i obučениh savjetnika Odjeljenja za kurikulum, broj programa, broj pruženih usluga, izvještaji.	Ministarstvo prosvjete, Centar za stručno obrazovanje, Unija poslodavaca, obrazovno-vaspitne ustanove, resursni centri, međunarodne organizacije. Vrijeme: 2015. Budžet: 50.000 eura
		Obuka za škole, nastavnike, komisije o izboru programa i prilagođavanju.		
		Sprovođenje prilagođene nastave i podrške učenicima, roditeljima.		

	Razvoj „individualnog tranzicionog plana“ u 3 pilot opštine i obuka kadra za njegovu izradu i primijenu.	Razvijen ITP; broj obučenog kadra za pripremu i sprovođenje ITP u 3 pilot opštine.	Ministarstvo prosvjete, Zavod za školstvo, Centar za stručno obrazovanje, Zavod za zapošljavanje, obrazovno-vaspitne ustanove, resursni centri, NVO, međunarodne organizacije. Vrijeme: 2014–2015. Budžet: 50.000 eura
	Priprema, zapošljavanje, saradnja sa poslodavcima i praćenje učenika nakon završene škole u 3 pilot opštine	Broj učenika na praktičnoj nastavi kod poslodavaca; broj učenika zaposlenih u struci; broj poslodavaca.	Centar za stručno obrazovanje, Zavod za zapošljavanje, Unija poslodavaca, stručne škole, resursni centri, NVO, međunarodne organizacije Vrijeme: 2014–2015. Budžet: 50.000 eura

Zadatak 3: Obezbijediti podršku za proces nastave i učenja na svim nivoima

R. br.	Mjera	Aktivnost	Indikatori	Nosilac, rok, budžet
1.	Uspostaviti i osigurati inkluzivnu orijentaciju škola	Definisanje, implementacija i praćenje zaduženja aktera inkluzivnog procesa unutar obrazovno-vaspitne ustanove.	Urađen opis zaduženja; izvještaji.	Ministarstvo prosvjete, Zavod za školstvo, Centar za stručno obrazovanje, obrazovno-vaspitne ustanove, resursni centri, NVO, međunarodne organizacije. Vrijeme: 2014–2015. Budžet: 15.000 eura
		Savjetovanja i obuke školskog kadra, izrada vodiča za razvoj školske inkluzivne politike (uprava, saradnici, nastavnici).	Broj savjetovanja i učesnika; izvještaji evaluacije; urađeni i distribuirani vodiči.	
		Organizovanje kadrovskih potencijala za podršku deci u školi.	Broj nastavnika, stručnih saradnika i podrška deci.	
		Definisanje i primjena opisa, nivoa i obima podrške mobilnih timova.	Broj mobilnih timova, članova i obuhvaćene dece.	Zavod za školstvo, resursni centri, obrazovno-vaspitne ustanove. Vrijeme: 2014. Budžet: redovna aktivnost
		Izrada i primjena plana podrške	Broj i vrsta podrške, obuka i	Ministarstvo prosvjete, Zavod za školstvo,

2.	Poboljšati i osigurati profesionalnu podršku za proces nastave i učenja	resursnih centara školama.	promotivnih aktivnosti.	resursni centri. Vrijeme: 2014. Budžet: redovna aktivnost
		Nastavak „djelimične inkluzije“; pravno-normativno definisanje.	Učestalost uključivanja dece u redovna odjeljenja; broj dece iz redovnih odjeljenja obuhvaćene defektološkom podrškom.	Ministarstvo prosvjete, Zavod za školstvo, škole sa posebnim odjeljenjima, resursni centri, međunarodne organizacije. Vrijeme: 2014–2015. Budžet: 35.000 eura
		Organizovanje ekspozitura resursnih centara u školama sa posebnim odjeljenjima.	Određene škole - ekspoziture, urađen opis posla i saradnje; broj obuka i podržane dece.	
3.	Obezbijediti dodatnu podršku za decu	Procjena potreba i iznosa sredstava, pružanje usluge asistenata u nastavi kroz Program javnih radova.	Urađena procjena potreba i troškova, način praćenja rada; broj dece i asistenata.	Ministarstvo prosvjete, Zavod za zapošljavanje, Zavod za školstvo, NVO. Vrijeme: 2014. Budžet: 250.000 eura
		Standardizovanje i normiranje podrške asistenata učniku u nastavi.	Urađen opis posla, broj asistenata, broj dece koja dobijaju ovu podršku	Ministarstvo prosvjete, Zavod za školstvo, NVO. Vrijeme: 2014 – 2015. Budžet: redovna aktivnost
		Obuka i savjetovanje školskog kadra za organizovanje, koordinaciju i praćenje rada asistenata.	Broj obuka i obučenih (uprava, nastavnici, saradnici).	
		Razvoj modela angažovanja asistenata učniku u nastavi.	Osmišljen i primjenjuje se model angažovanja asistenata.	Ministarstvo prosvjete, Zavod za školstvo, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom, NVO. Vrijeme: 2014 - 2015. Budžet: 250.000 eura
		Definisanje i primjena dodatne stručne podrške kroz dnevni boravak.	Broj usluga dnevnog boravka i broj dece (korisnika) koja ih primaju.	Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, dnevni centri. Vrijeme: 2015. Budžet: 5.000 eura

Zadatak 4: Unaprijediti bazično obrazovanje, specijalističko osposobljavanje i profesionalno usavršavanje nastavnog i stručnog kadra

R. br.	Mjera	Aktivnost	Indikatori	Nosilac, rok, budžet	
1.	Povećati kompetencije kadra kroz bazično obrazovanje, specijalističko osposobljavanje i kontinuirani profesionalni razvoj.	Uvođenje obaveznog predmeta „Metodika rada s decom s posebnim obrazovnim potrebama“ na osnovnim studijama svih fakulteta koji nude obrazovanje nastavnika.	Uveden obavezan predmet; uvedene master studije; broj magistranata.	Univerzitet Crne Gore, međunarodne organizacije. Vrijeme: 2014–2015. Budžet: redovna aktivnost	
		Uspostavljanje master studija za praktično – metodičko - inkluzivne kompetencije kadra.			
		Sprovođenje analize, predlaganje i usvajanje programa profesionalnog razvoja kadra (na osnovu definisanih pokazatelja vrednovanja).	Usvojeni programi; broj programa i učestalost realizacije; broj obučenih.		Ministarstvo prosvjete, Zavod za školstvo, Centar za stručno obrazovanje, NVO, međunarodne organizacije. Vrijeme: 2014–2015. Budžet: 25.000 eura
		Obuke prema potrebama kadra.			

Zadatak 5: Poboljšati praćenje i evaluaciju obrazovnih i razvojnih postignuća dece

R. br.	Mjera	Aktivnost	Indikatori	Nosilac, rok, budžet
1.	Unaprijediti i primijeniti praćenje i vrednovanje postignuća dece	Definisanje indikatora kvaliteta koji ukazuju na inkluzivnost škole.	Indikatori definisani i u primjeni.	Zavod za školstvo, Centar za stručno obrazovanje, obrazovno-vaspitne ustanove, resursni centri, međunarodne organizacije. Vrijeme: 2014-2015. Budžet: 25.000 eura
		Izrada i primjena metodologije planiranja odsjeka za: kontinuirani profesionalni razvoj i utvrđivanje kvaliteta Zavoda za školstvo.	Urađena i primjenjuje se metodologija planiranja; izvještaji.	
		Uspostavljanje mehanizma podrške i praćenja inkluzivnog procesa u stručnom obrazovanju i obuka za njihovu primjenu.	Urađen i primjenjuje se mehanizam, broj obuka i obučenih savjetnika.	
		Izrada i primjena procedure i indikatora praćenja razvoja i evaluacije	Indikatori definisani i primjenjuju se.	

		programskih ciljeva i ishoda znanja na nivou škole. Obuka školskih timova za ove uloge.	Broj obuka i obučenih (uprave škola, stručni saradnici, nastavnici razredne i predmetne nastave, opštih i stručnih predmeta, praktične nastave).	
2.	Unaprijediti i primijeniti eksternu provjeru znanja u najboljem interesu djece	Definisanje i primjena procedure eksterne provjere znanja između aktera procesa.	Procedura funkcionalna i efikasna; broj djece.	Zavod za školstvo, Centar za stručno obrazovanje, Ispitni centar, obrazovno-vaspitne ustanove, resursni centri. Vrijeme: 2014–2015. Budžet: 25.000 eura
		Obuke za modeliranje i formatiranje testova za interno-eksternu evaluaciju.	Broj obuka i obučenih; broj testova i testirane djece.	

Finansijski pregled Akcionog plana realizacije Strategije inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori 2014-2015			
2014. godina		2015. godina	
567.500 eura		637.500 eura	
<i>Budžetska sredstva</i>	<i>Projekti</i>	<i>Budžetska sredstva</i>	<i>Projekti</i>
255.000 eura	312.500	325.000 eura	312.500
UKUPNO: 1.205.000,00 eura			